

Аннотація

Чаньшєва А. Р. Вещные и обязательственные ипотечные гражданские правоотношения. — Статья.

В статье исследуется система ипотечных гражданских правоотношений. Обосновывается целесообразность выделения вещных и обязательственных ипотечных гражданских правоотношений.

Ключевые слова: ипотека, вещные правоотношения, обязательственные правоотношения.

Summary

Chanysheva A. R. Real and Obligation Mortgage Civil Legal Relationships. — Article.

In the article the system of mortgage civil legal relationships is being researched. Expediency of separation of real mortgage civil legal relationships and obligation mortgage civil legal relationships is established.

Keywords: mortgage, real legal relationships, obligation legal relationships.

УДК 347.4(477)

М. Р. Габріадзе

ФОРМУВАННЯ КАТЕГОРІЇ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ У ЗВ'ЯЗКУ ЗІ СТВОРЕННЯМ ЗАГРОЗИ ОХОРОНЮВАНИМ ЗАКОНОМ ПРАВАМ ТА ІНТЕРЕСАМ У ЦИВІЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ

Зобов'язання, що виникають у зв'язку зі створенням загрози (небезпеки) життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, які передбачені главою 81 ЦК України, мають бути віднесені до абсолютних новел нового Цивільного кодексу.

Оскільки цей вид зобов'язань є абсолютно новим для українського цивільного законодавства, виникає необхідність визначення його правової сутності та особливостей змісту, а також підстав, умов та порядку виникнення тощо. У свою чергу сутність даної категорії може бути повністю зрозумілою лише за умови розгляду особливостей її формування.

Слід зазначити, що певної уваги теоретичній розробці зазначених питань вітчизняні правознавці приділяли ще до законодавчого врегулювання відповідних відносин (Т. В. Церетелі, М. Н. Малєїна, В. Годун, Н. Бровченко, Є. О. Харитонов), однак наукові дослідження цієї проблеми мали фрагментарний і, значною мірою, досить абстрактний характер, що пояснювалося відсутністю в цивільному законодавстві відповідних норм [1–4]. Із цих причин звернення до питань визначення правових наслідків створення загрози виникнення шкоди, як правило, досліджувалося у загальному контексті визначення суб'єкта відповідальності за шкоду, завдану при неповному складі правопорушення, аналізі наслідків рятування життя та здоров'я людини, ведення чужих справ без дозвільного тощо.

У цьому зв'язку значний інтерес становить звернення до витоків цього правового інституту, а також до закордонного законодавчого досвіду, оскільки

аналогічні зобов'язання певною мірою були сформовані ще в римському приватному праві, а сьогодні відомі не тільки законодавству країн романо-германської системи, що реципували римсько-правові правові ідеї та інститути, але й праву країн так званого англо-американського права, причому досить давно.

Засади підходу до правового регулювання відносин, пов'язаних зі створенням загрози життю, здоров'ю і майну суб'єктів цивільного права, намітилися ще у Стародавньому Римі, де існували зобов'язання, які були відомі під назвою «нібито правопорушень» або «нібито деліктів».

Такі відносини виникли не відразу, оскільки спочатку доктрина римського права виходила з того, що існує тільки два види підстав виникнення зобов'язань: договори й правопорушення (делікти) і, таким чином, зобов'язання поділяються на:

- 1) зобов'язання з договорів;
- 2) зобов'язання з деліктів [5, 107–113; 6, 349].

Згодом, уже у пізньому римському приватному праві позадоговірні цивільні правопорушення, які були пов'язані із завданням шкоди, але разом із тим, не підпадали під ознаки приватних правопорушень (так званих приватних деліктів), а одержали окреме найменування нібито правопорушень («нібито делікти» або «квазіделікти»).

Із часом нібито правопорушення були визнані самостійним юридичним феноменом і виділені окремо, являючи собою самостійну групу підстав виникнення зобов'язань, поряд з договорами, правопорушеннями і нібито договорами [7, 351].

Загального визначення квазіделіктів римські юристи не запропонували, але замість цього ними був складений досить великий перелік неправомірних дій, які охоплювалися поняттям «нібито правопорушення».

Найпоширенішими серед них були кілька видів неправомірних дій, які тягли цивільно-правову відповідальність кількох різновидів:

1. Відповідальність судді за винесення несправедливого вироку. Навмисне неправильне або недбале рішення судової справи, а також порушення інших суддівських обов'язків визнавалося неправомірною дією — нібито деліктом і тягло майнову відповідальність.

Суддя, що виніс явно несправедливий вирок або не з'явився в призначений день для розгляду справи, був зобов'язаний відшкодувати заподіяну його неправомірними діями шкоду потерпілій стороні.

У випадку навмисних неправомірних дій (*dolus*) суддя мав винести рішення про відшкодування потерпілому збитків у межах усієї суми позову, а за наявності його вини в іншій формі — повинен був сплатити штраф, розмір якого визначався судом.

2. Відповідальність власників і жителів будинків «за викинуте» або «за вилите».

Власник приміщення, з якого було щось викинуте або вилите на вулицю, де звичайно ходять або їздять люди, відповідав за завдану останнім шкоду. При

цьому не мало значення, ким була особа, яка щось викинула або вилила на вулицю, — власником помешкання або наймачем, власником або утримувачем усього будинку. Відповідальність у будь-якому разі покладалася саме на власника (володільця) будинку.

Мешканці будинку, які проживали разом, несли солідарну відповідальність. Разом із тим той, хто лише тимчасово перебував (наприклад, гостював) у будинку, звідки було щось вилите або викинуте, відповідальності не ніс.

Позов, що міг бути пред'явлений на підставі такого вчинку, не вважався деліктним, оскільки відповідальність у випадку задоволення такого позову наставала незалежно від вини власника або мешканця будинку, тоді як деліктна відповідальність, за загальним правилом, мала місце лише за наявності вини особи, що завдала шкоди.

Проте, за своєю суттю, така вимога вважалася такою, що наближається до деліктного позову.

Цей позов був запроваджений преторським едиктом для безпеки пересування в громадських місцях міста. Його застосовували також у випадках, коли щось викидалося або виливалося з інших приміщень або споруд, наприклад з воза, судна, хліва, якщо в місті, куди вилите або викинуте потрапило, перебували люди (Д.9.3.5.3). Відповідальність наставала у розмірі подвійної суми заподіяної шкоди. Той, хто завдав шкоди, звільнявся від відповідальності тільки у випадку, коли виникнення шкоди було спричинене дією непереборної сили [8, 437–443].

3. Небезпечно для пішоходів виставляння, підвішування або вивішування чогось, що може впасти на людей. Недбало прикріплена вивіска, небезпечно виставлені на вікні речі, підвішені на стіні будинку предмети тощо створюють загрозу виникнення збитків — все це, знесене вітром або з будь-яких інших причин зірване зі свого місця, може впасти на перехожих і завдати їм шкоди.

Будь-хто, помітивши подібне порушення, міг звернутися з позовом до хазяїна будинку про сплату штрафу у розмірі 10 тисяч сестерцій на користь державного бюджету та усунення небезпеки. Відповідальність наступала незалежно від вини хазяїна будинку й наявності шкоди. Це був публічний позов, тобто позов, поданий приватною особою, але у публічних інтересах, в інтересах усього суспільства (*actio popularis*).

4. Відповідальність власників готелів, постійних дворів, суден тощо за шкоду, завдану майну мешканців готелів, постійних дворів, пасажирів судна тощо.

Хазяїн такого об'єкта зобов'язаний був відшкодувати завдані його працівниками збитки потерпілому у подвійному розмірі.

При втраті зданих на зберігання речей мешканці могли звернутися з кондикційним позовом (тобто позовом про повернення безпідставно отриманого майна) до хазяїна готелю, судна та ін.

У випадку завдання шкоди діями працівників хазяїв постійних дворів, готелів і суден мешканцям і пасажиром потерпілі могли пред'явити квазиделіктний позов безпосередньо до особи, яка заподіяла шкоду, а у випадку неможли-

вості задовольнити за її рахунок свої вимоги, — до хазяїна відповідного працівника.

5. Відповідальність за шкоду, завдану рабом або тваринами чужому майну або особі.

У цьому випадку відповідальність за шкоду ніс хазяїн раба або тварини. Виною власника раба або тварин, які заподіяли шкоду, вважалася відсутність належного нагляду за тваринами й рабами. Власник раба або тварини, які завдали шкоди, був зобов'язаний відшкодувати завдану шкоду або за так званним поксальним позовом видати тварину або раба, які завдали шкоду потерпілому [7, 422–423].

З часом основні положення нібито деліктів були сприйняті більш пізніми правовими системами.

Так, наприклад, Французький цивільний кодекс 1804 р. (Кодекс Наполеона), продовжуючи традицію римського приватного права, передбачає існування самостійної категорії квазиделіктів, як підстави виникнення позадоговірних зобов'язань [9, 392].

Разом із тим у німецькому законодавстві нібито правопорушення, відомі під найменуванням «делікти створення небезпеки», розглядаються як особливі порушення, що не обов'язково припускають вину правопорушника. Із цих міркувань вони врегульовані не у Цивільному кодексі Німеччини, а, поряд із більшою кількістю підстав відповідальності із заподіяння шкоди, виступають як предмет самостійного правового регулювання окремими законодавчими актами [10, 363].

Звід деліктного права США (§ 519 й § 520) містить правила про відповідальність за шкоду, заподіяну «надзвичайно небезпечною діяльністю». Відповідно до законодавства США критеріями віднесення діяльності до надзвичайно небезпечної є такі фактори: «наскільки є великим пов'язаний з виконанням цієї діяльності ризик заподіяння шкоди, наскільки є значною сама шкода, загрозу якої несе в собі ця діяльність, чи можливо запобігти ризику заподіяння шкоди шляхом вживання розумних запобіжних заходів і, нарешті, чи має ця діяльність загальний характер, чи вона має локальне значення тільки для того місця, де здійснюється. Важливо також знати, чи достатньою мірою вона корисна для суспільства» [11, 460].

Таким чином, нібито правопорушення виступають в американському праві як «делікти створення небезпеки», які характеризуються наявністю двох визначальних ознак: загальний характер діяльності і, разом з тим, суспільна корисність такої діяльності.

Досить цікавим у цьому сенсі є правовий досвід Російської імперії, де ідеї римського приватного права, з одного боку, отримали часткове втілення внаслідок поступового визнання значення римського права для російських правознавців багатьма науковцями того часу [12, 18–23].

Проте, з іншого боку, законодавство та офіційна правова доктрина стосовно визначення підстав та засад виникнення зобов'язань, спрямованих на відшкодування шкоди, ґрунтувалися на загальній ідеї надання переваг традиційним

рішенням, які мали основою достатньо архаїчні положення, зафіксовані у Зводі законів Російської імперії [13, 477–518].

Внаслідок таких суперечностей методологічного характеру щодо підстав відшкодування шкоди у поточному цивільному законодавстві Російської імперії використовувалася досить оригінальна правова конструкція для відшкодування шкоди, що виникла внаслідок створення небезпеки, яка називалася «зобов'язання винагороди особистої шкоди за законом».

Під «зобов'язаннями винагороди особистої шкоди за законом» малися на увазі прийняті на себе державою зобов'язання відповідати за шкоду, завдану особам в результаті правомірної діяльності влади або незалежно від неї, внаслідок ризикованого (небезпечного) характеру роду занять, покладених державою на певну особу [14, 482].

У радянському цивільному законодавстві, як згадувалося вище, ані нібито правопорушення, ані делікти створення небезпеки та їхні наслідки спеціально не регламентувалися.

Внаслідок цього шкода, яка виникала не безпосередньо в результаті правопорушення, а була результатом створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, відшкодовувалася найчастіше за правилами деліктних зобов'язань.

Так, у Жовтневий районний суд м. Одеси звернулася М. А. Даниленко з позовом до Чорноморського морського пароплавства про відшкодування шкоди, завданої у зв'язку з втратою годувальника.

Син потерпілої — боцман т/х «Донецький хімік» 2 квітня 1971 р. загинув при виконанні службових обов'язків. Як було зафіксовано в акті про нещасний випадок, при відшвартовці в іспанському порту Аліканте шпринг зіскочив на барабані шпиля, внаслідок чого ходовий кінець вирвався з рук матроса і перехопив нижні шлаг.

Оскільки у цей час судно форштевнем перетинало носом лінію вітру, виникла небезпечна ситуація для судна та для життя людей, які перебували на його борту.

Боцман Даниленко, який стояв біля пульта управління шпилями, дав команду усім відійти, а сам підбіг и спробував скинути шлаг. При цьому він отримав удар ходовим кінцем в ділянку живота и нижньої частини грудної клітки.

На машині «швидкої допомоги» Даниленко був доставлений у місцеву клініку, де, не прийшовши до пам'яті, помер.

Причинами нещасного випадку було визнано, по-перше, небезпечність самого пристрою; по-друге, складні метеорологічні умови; по-третє, порушення правил техніки безпеки самим потерпілим.

Суд, оцінивши обставини справи, прийняв рішення про задоволення позову за правилами ст. 456 ЦК УРСР.

При цьому суд вказав, що адміністрація пароплавства мала вжити усіх можливих заходів щодо постачання суден безпечними для життя екіпажів пристроями, чого вона не зробила.

Дії потерпілого були спрямовані на рятування життя судна. Тому про його вину мова не йде і правило про змішану відповідальність застосовувати немає підстав [15].

В іншому випадку, який закінчився не так трагічно, також йшлося про фактичне ототожнення створення небезпечної ситуації і реального завдання шкоди.

Житель м. Одеси тринадцятирічний С. Р., катаючись на велосипеді, виїхав на проїжджу частину вулиці, чим створив аварійно небезпечну ситуацію. Щоб уникнути наїзду на велосипедиста, водій автомашини «Москвич» Н. виїхав на тротуар, внаслідок чого його машиною була розбита скляна зовнішня вітрина магазину. За оцінками експертизи збитки склали близько 200 крб.

Розглядаючи позов магазину до водія про відшкодування завданої шкоди, народний Київський районний суд м. Одеси дійшов висновку, що дії водія, якими було завдано шкоди, стали результатом створення аварійно-небезпечної ситуації підлітком-велосипедистом. Враховуючи цю обставину, суд стягнув шкоду з батьків С.Р., яких залучив до справи як співвідповідачів, вказавши, що вони винні у незабезпеченні нагляду за неповнолітнім сином, а тому мають відшкодувати завдану шкоду за правилами ст. 446 ЦК УРСР [16].

Повністю підтримуючи наведені вище рішення судів, які, як уявляється, є абсолютно вірними по суті, разом із тим слід зазначити, що застосування загальних правил тут виглядає не зовсім точним.

Адже у ст. 440 ЦК УРСР, чинного на момент завдання шкоди і винесення рішення судами, йшлося про протиправність і вину у завданні шкоди, а не у створенні загрози чи в неусуненні загрози життю, здоров'ю, майну суб'єктів цивільних правовідносин. Тому тут в наявності справа з поширювальним тлумаченням норм і фактичним застосуванням аналогії закону, хоча і без згадки про останню.

Позиція судів і зазначені міркування ще раз свідчать про доцільність спеціального законодавчого врегулювання відповідних відносин і передбачення у Цивільному кодексі спеціальних зобов'язань, що виникають внаслідок створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи.

Відповідні пропозиції про законодавче вирішення цього питання, зокрема, про закріплення у цивільному законодавстві зобов'язань, що виникають внаслідок створення небезпеки (загрози) завдання шкоди життю, здоров'ю або майну суб'єктів цивільних відносин, висловлювалися і в юридичній літературі.

Такі зобов'язання були закріплені на законодавчому рівні вже тільки із прийняттям Цивільного кодексу України 2003 р. Слід зазначити, що аналогічні норми існують також у деяких нових цивільних кодексах колишніх радянських республік (наприклад, ст. ст. 2358–2362 ЦК Латвійської Республіки). Разом із тим значна кількість Цивільних кодексів колишніх союзних республік СРСР аналогічних зобов'язань не містить, зберігаючи тут усталені підходи (наприклад, ЦК Грузії, ЦК Республіки Казахстан, ЦК Республіки Молдова, ЦК РФ та ін.).

Порівняння норм глави 81 ЦК України та відповідних норм цивільного законодавства інших країн дозволяє зробити висновок, що на формування відповідних положень українського цивільного законодавства помітний вплив справи як римське приватне право, так і більш пізні правові системи, передусім європейські. Внаслідок цього ст. ст. 1163–1165 ГК України передбачають як можливість усунення вже створеної небезпеки, так і заборону діяльності, що створює небезпеку заподіяння шкоди у майбутньому, а також встановлює відповідальність за шкоду, завдану в результаті створення такої небезпеки та її неусунення.

Література

1. Годун В. Майнова відповідальність піпхода за створення аварійної ситуації / В. Годун, Н. Бровченко // Радянське право. — 1982. — № 7. — С. 53–57.
2. Церетели Т. В. Делиты создания опасности // Советское государство и право. — 1970. — № 8. — С. 56–59.
3. Маленна М. П. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита / М. П. Маленна. — 2-е изд. — М., 2001.
4. Харитонов С. О. Відшкодування шкоди, заподіяної діями водія у стані крайньої необхідності // Радянське право. — 1976. — № 11. — С. 35–38.
5. Русу С. Д. Поняття деліктних зобов'язань у римському приватному праві // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. — О., 2004. — Вип. 23. — С. 107–113.
6. Франчози Дж. Институционный курс римского права : пер. с ит. / Дж. Франчози. — М. : Статут, 2004.
7. Підпригора О. А. Римське право : підручник / О. А. Підпригора, С. О. Харитонов. — К. : Юрінком Інтер, 2003.
8. Дигесты Юстиниана : пер. с лат. / отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М. : Статут, 2002. — Т. 2.
9. Морапдьер Ж., де ла. Гражданское право Франции. В 3 т. Т. 2 : пер. с фр. / Ж. де ла Морапдьер. — М. : Изд-во иностр. лит., 1960.
10. Жалинский А. Введение в немецкое право / А. Жалинский, А. Рерихт. — М. : Спарк, 2001.
11. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. В 2 т. Т. 2 : пер. с нем. / К. Цвайгерт, Х. Кетц. — М. : Междунар. отношения, 1998.
12. Харитонов С. О. Питання рецепції римського права у працях романістів Поворосійського університету // Юридична освіта і правова держава : зб. наук. пр. — О., 1997. — С. 18–23.
13. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената и комментариями русских юристов. Кн. 2 / составил И. М. Тютрюмов. — М. : Статут, 2004.
14. Синайский В. И. Русское гражданское право / В. И. Синайский. — М. : Статут, 2002.
15. Справа № 2-1415-1973 р. за позовом Даниленко М. А. до Чорноморського морського паро-плавства про відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника. Жовтневий районний суд м. Одеси.
16. Справа № 2-3152-1978 р. за позовом Гастроному № 24 до Н. про відшкодування шкоди. Київський районний суд м. Одеси.

Анотація

Габриадзе М. Р. Формування категорії зобов'язань, що виникають у зв'язку зі створенням загрози охоронюваним законом правам та інтересам у цивільному законодавстві. — Стаття.

Стаття присвячена аналізу особливостей формування концепції зобов'язань, що виникають у зв'язку зі створенням загрози (небезпеки) життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи. Наведено огляд історичних витоків цього правового інституту, а також закордонного законодавчого досвіду з цього питання. Проаналізовано судову практику радянських часів, дозволившую дійти висновку щодо доцільності спеціального законодавчого врегулювання відповідних відносин і передбачення у чинному Цивільному кодексі України спеціальних зобов'язань, що виникають внаслідок створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи.

Ключові слова: концепція зобов'язань, інститут, спеціальні зобов'язання, врегулювання відносин, загроза (небезпека) життю, здоров'ю, майну, законодавче регулювання.

Анотація

Габриадзе М. Р. Формирование категории обязательств, которые возникают в связи с созданием угрозы охраняемым законом правам и интересам в гражданском законодательстве. — Статья.

Статья посвящена анализу особенностей формирования концепции обязательств, которые возникают в связи с созданием угрозы (опасности) жизни, здоровью, имуществу физического лица или имуществу юридического лица. Сделан обзор исторических истоков этого правового института, а также заграничного законодательного опыта по этому вопросу. Проанализированная судебная практика советских времен позволила прийти к выводу относительно целесообразности специального законодательного урегулирования соответствующих отношений и предвидения в действующем Гражданском кодексе Украины специальных обязательств, которые возникают в результате создания угрозы жизни, здоровью, имуществу физического лица или имуществу юридического лица.

Ключевые слова: концепция обязательств, институт, специальные обязательства, регулирование отношений, угроза (опасность) жизни, здоровью, имуществу, законодательное регулирование.

Summary

Gabriadze M. R. The formation of obligations category which arises in relation with endangering rights and interests protected by law in the civil legislation. — Article.

The article is devoted to the analysis of features of forming of conception of obligations which arise up in connection with creation of threat (dangers) of life, health, property of physical person or property of legal entity. The review of historical sources of this legal institute, and also oversea legislative experience through this question is done. Judicial practice of soviet times is analysed, allowed to come to conclusion in relation to expedience of the special legislative settlement of the proper relations and foresight in the operating Civil code of Ukraine of the special obligations which arise up as a result of creation of threat of life, to the health, property of physical person or property of legal entity.

Keywords: conception of obligations, institute, special obligations, adjusting of relations, threat (danger) of life, to the health, property, legislative adjusting.